

Demirkapı adına Orhun âbidelerinde "Temir Kapı" şeklinde rastlanmaktadır. Burada geçen Demirkapı, muhtemelen Orta Asya'da Baysun dağı silsilesinde, 10-18 m. genişliğinde ve 3 km. uzunluğunda olan, Buhara ve Semerkant'tan Belh'e giden ana yol üzerinde yer alan geçittir. Meşhur Çinli seyyah Hsüan-Tsang, milâdî 644 yılında bu bölgenin güney kısmındaki küçük devletlerin bir Türk emirinin hâkimiyeti altında bulunduğunu yazmaktadır. Bîrûnî, Bâbü'lhadîd diye adlandırdığı bölgenin Sagâniyân (Sagâniyân, Çağaniyân) vilâyetine dahil olduğunu kaydetmektedir. Özbek bilginleri de Demirkapı deresi veya Buzgala adıyla tanınan aynı tarihî bölgenin, Özbekistan'ın Kaşkaderya vilâyetinin Dehkanâbâd şehrinin güney kısmında yer aldığını doğrulamaktadırlar. Öte yandan şimdiki Baysun şehrinin 63 km. batısındaki Derbend'in Ortaçağ'da önemli bir kale olduğu da bilinmektedir.

Orhun âbidelerinde adı geçen Demirkapı'dan başka Arap istilâsı devrinde Orta Asya'da aynı adı taşıyan başka yerler de bulunmaktadır. Bunlardan biri, şimdiki Taşkent bölgesinin (eski adı Şaş veya Çaç) kuzeyinde yer alıyordu. Diğeri ise bugün Derbend adıyla tanınan ve Ortaçağ'da Hazar denizinin en önemli limanı olan şehirdi. Buraya daha sonraki devirlerde de Türkler tarafından Demirkapı denmiştir. Nitekim Osmanlı dönemine ait resmî belgelerde, tarih kitaplarında, Ermenice yazılmış tarihlerde şehir bu adla anılmaktadır. Ruslar da buraya bu adın tercümesi olan Jelezna Vrata diyorlardı. Arap-İslâm fetihlerinden önce Dağıstan bölgesine yerleşmiş olan Kumuk Türkleri burayı, Saksonyalı seyyah Oleari'ye göre Demürkapı diye adlandırıyorlardı (ayrıca bk. DERBEND).

Kırım'da Gurfuz yaylasında 1540 m. yükseklikteki bir dağın tepesinden geçen yolun en yüksek noktasında bulunan geçide de Demirkapı adı verilmişti. Öte yandan Balkanlar'da bu adı taşıyan yerler bulunmaktadır. Tuna'da Girdâb (Djerdab) denilen boğazlar sistemindeki en son boğaz Demirkapı adını taşıdığı gibi bütün bu boğazların hepsine birden Demirkapılar da denilmekteydi (Romence Portile de Fier, Sırpa Jelezna Vrata, Macarca Vaskapu). Burası, Tuna nehrinin Karpat dağları veya Transilvanya Alpleri ile Balkan dağları arasında açtığı ve aynı zamanda daraldığı bir geçit yeri olup girdaplarıyla oldukça tehlikeli bir mevkiydi (Evliya Çelebi, VII, 446-456). Bu boğaz Osmanlılar'ın Orta Avrupa'ya ve Tuna böl-

gesine yönelik harekâtlarında önemli bir stratejik nokta olarak sürekli hedef teşkil etmiş, Türk akınlarını önlemek için 1419'da Macarlar burada savunma tedbirleri aldıkları gibi 1482'de II. Murad'ın kuvvetleri bu yerin üst ucundaki Güvercinlik'i (Golubaç, Galambóc) ele geçirerek karşı saldırıda bulunmuştu. Tuna Demirkapısı olarak da adlandırılan boğaz ve civarı 1526'ya kadar Osmanlı-Macar sınır bölgesini oluşturdu. Tam olarak kontrol altına alındıktan sonra da önemini korudu ve bu defa Osmanlı savunma hatlarından birini teşkil etti. Osmanlılar bu geçidin 4 km. yukarısında Adakale'deki istihkâmlarla burayı kontrol altına aldılar. 1688'de Belgrad'ı ele geçiren Avusturyalılar Demirkapı'yı Transilvanya, Macaristan, Eflak, Sırbistan ve Bulgaristan için bir kilit noktası saymışlardı (ayrıca bk. ADAKALE).

BİBLİYOGRAFYA :

Orhun Abideleri (nşr. Muharrem Ergin), İstanbul 1970, s. 1, 4, 43, 57; Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 290; Taberî, *Târîh* (de Goeje), II, 1288, 1688; İbn Havkal, *Şûretü'l-arz*, II, 517; Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Târîh* (nşr. A. Ekber Feyyâz), Meşhed 1971, s. 605; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 306-312; VII, 446-456; A. Olearii, *Aussführliche Beschreibung Der Kundbaren Reyse nach Muscov und Persien*, Schleeswig 1647, s. 499; Sâmî Mirza Abdal Azim, *Târîh-i Selâitn-i Mengitîye*, Moscow 1962, s. 102, 156; E. Chavannes, *Documents sur les Tou-kine (Turcs) Occidentaux*, St. Petersburg 1903, s. 163; *Yaun Chwang's Travels in India* (ed. T. Watters), London 1904, I, 105; II, 266; H. A. R. Gibb, *The Arab Conquests in Central Asia*, London 1923, s. 3, 32, 38; S. E. Malov, *Pamyatniki drevnetjurksoy pismennosti. Teksti i issledovaniya*, Leningrad 1951, s. 19, 60; G. A. Pugaçenkova, *K Istorii topografii Çaqaniana/Navçnie trudi Taşkentskogo gosudarstvennogo universiteta*, Taşkent 1963, Vypusk 200; M. Fasmer, *Etimologičeskij stovar russkogo yazıka*, Moskva 1964, I, 500; Barthold, *Turkestan Down the Mongol Invasion*, London 1968, s. 73, 138, 175, 186, 299, 452-453; a.mlf. — A. Decel, "Demir-kapı", *İA*, III, 522-526; M. A. Shaban, *The Abbasid Revolution*, Cambridge 1972, s. 12; R. N. Frye, "Dar-ı Âhanîn", *EP²* (İng.), II, 115-116.

ALİEV SALEH MEHMEDOĞLU

DEMİRTAŞ PAŞA

(bk. TİMURTAŞ PAŞA).

DEMİRTAŞIYYE

Halvetiyye tarikatına bağlı Rûşeniyye kolunun Muhammed Demirtaş'ı'ye (ö. 935/1528-29) nisbet edilen bir şubesi (bk. MUHAMMED DEMİRTAŞI).

DEMOGRAFI

(bk. NÜFUS).

DENDÂN-ı SAÂDET

(دندان سعادت)

Hz. Peygamber'in Uhud Gazvesi'nde kırılan dişi.

Uhud Gazvesi esnasında Utbe b. Ebû Vakkâs tarafından atılan bir taşla Hz. Peygamber'in miğferinin parçalandığı, sağ alt çenede ön dişlerle azılar arasındaki dişinin (rebâiye) kırıldığı, yüzünün yaralandığı, akan kanı durdurmak için Hz. Ali ile Fâtıma'nın gayret sarfettikleri bilinmektedir. Vâkıdî'nin bir rivayetinden, Resûlullah'ın dişinin tamamen kırılmayıp mine kısmından bir parçanın koptuğu anlaşılmaktadır (*el-Meğâzî*, I, 244-246).

Türk-İslâm kültüründe "dendân-ı saâdet, dendân-ı şerif" diye anılan bu kırık diş parçasının kimin tarafından muhafaza edildiği hakkında bir rivayete rastlanmamıştır. Mukaddes emanetler içinde yer alan dendân-ı saâdetin diğerleriyle birlikte İstanbul'a intikali meselesi de henüz açıklığa kavuşmuş değildir. Yazı Sultan Selim'in Mısır seferine katılmış olan tarihçiler bu konuda herhangi bir bilgi vermemektedirler. Bir rivayete göre Mısır'ın ilhakından sonra Mekke Emîri Şerîf Ebû'l-Berekât, emirlik hazinesindeki "emânât-ı mübâreke"nin büyük bir kısmını oğlu Ebû Nümey ile İstanbul'a göndermiş ve Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiştir. Bu hediyeler arasında dendân-ı şerifin bulunup bulunmadığı da bilinmemektedir.

Evliya Çelebi mukaddes emanetlerin bir kısmının, bu arada dendân-ı saâde-

Dendân-ı saâdet mahfazası (TSM, Kutsal Emanetler, Teşhir, nr. 1/3)

tin İstanbul'a intikali konusunda bazı bilgiler vermektedir. Buna göre Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden önce Memlûk Sultanı Kansu Gavri'nin İskenderiye'ye naklettirdiği ve zaferden sonra Yavuz Sultan Selim'in eline geçen hazine içinde Hz. Peygamber'in Uhud Gazvesi'nde kırılan dişi ile bir tutam lihye-i şerifi de vardı (*Seyahatnâme*, X, 123). Bu mâlumattan hareketle dendân-ı saâdetin Mekke'de emirlik hazinesinde değil Memlûk sultanının hazinesinde muhafaza edilmekte olduğu söylenebilir. Hâlen Topkapı Sarayı Hırka-i Saâdet Dairesi'nde bulunan dendân-ı saâdetin, üzeri kıymetli taşlarla süslü 11 × 7 × 7 cm. ebadındaki altın mahfazası Sultan VI. Mehmed tarafından yaptırılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, I, 31, 33; II, 317; Buhârî, "Cihâd", 80, 85, "Meğâzî", 24, "Tıb", 27; Müslim, "Cihâd", 101, 103, 106; İbn Mâce, "Tıb", 15; Tirmizî, "Tefsir", 3/10-11; Vâkidî, *el-Meğâzî*, I, 244-246; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XVII, 94; Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârîh*, II, 371-372; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 123; *Mir'âtü'l-Haremeyn (Mekke)*, s. 673-678; Mustafa Sâfi, *Zübdetü't-tevârîh*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2428, I, vr. 280^a vd.; Ahmed Râsim, *Menâkıb-ı İslâm*, İstanbul 1326, II, 338-342; Danişmend, *Kronoloji*, II, 43; Tahsin Öz, *Hırka-i Saadet Dairesi ve Emânât-ı Mukaddese*, İstanbul 1953; s. 25; İsmet Parmaksızoğlu, "Emânât-ı Mukaddese", *TA*, XV, 126.

NEBİ BOZKURT

DENİZ HAMAMI

İstanbul'da Osmanlı döneminin sonlarına doğru deniz üstüne kurulan kapalı plaj.

"Derya hamamı" da denilen deniz hamamlarının hangi tarihte ortaya çıktığı tesbit edilememekle birlikte bazı söylenti ve şiirlere dayanılarak ilk örneklerinin XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde Çardak iskelesi ile Salıpazarı ve Kumkapı sahillerinde açılmış olabileceği ileri sürülmektedir (*İst.A*, VIII, 4439). Beşiktaş Deniz Müzesi Arşivi'nde bulunan 24 Rebüülevvel 1263 (12 Mart 1847) tarihli bir şûrâ-i bahrî kararından, o tarihte Haliç kıyısındaki Tersâne-i Âmir'e'de iki deniz hamamının mevcut olduğu ve bir gayri müslim vatandaş tarafından köprü'nün Karaköy ayağında açılmak istenen üçüncüsüne deniz trafiğini engelleyeceği için başka bir yerde yapılması kaydıyla izin verildiği öğrenilmektedir (Deniz Müzesi Komutanlığı, Tarihî Deniz Arşivi, Defter, nr. 4, s.

84c). Günümüze herhangi bir kalıntısı intikal etmeyen ve XX. yüzyılın ortalarına kadar bazı sokak levhalarında yaşadığı görülen isimleri de artık tamamen unutulmuş olan deniz hamamları hakkındaki mevcut bilgilerin hemen hepsi, İstanbul Şehremâneti tarafından yayımlanan 6 Safer 1292 (14 Mart 1875) tarihli Umûmî Deniz Hamamları Nizamnâmesi'nden elde edilmektedir (bk. *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, II, 631). Üç bölüm halinde on altı maddeden meydana gelen bu nizamnâmeden, gerektiğinde artırılmak üzere sayıları altmış iki olarak tesbit edilen deniz hamamlarının İstanbul'un çeşitli sahillerinde yer aldığı, bunların otuz dördünün erkeklere, yirmi sekizinin kadınlara mahsus olduğu, ayrıca söz konusu nizamnâme ile sahillerde açıktan denize girilmesi yasaklandığı için deniz kıyılarındaki mâlikâne sahiplerinin de yine belediyenin izni ve kontrolü dahilinde özel hamamlar yaptırdıkları öğrenilmektedir. Mütareke yıllarında İngilizler'in Florya'da kadın ve erkeklerin birlikte denize girebildikleri bir plaj açmalarıyla geleneği sarsılan deniz hamamları, bu tarihten sonra karışık plajların yanında bir süre daha varlıklarını korumuşlar, 1924 yılı deniz mevsiminden sonra ise bir daha görülmemişlerdir.

İnşa ve idareleri belediye tarafından bir veya iki yıl için artırılmaya ihale edilen deniz hamamları, yaz başlarında özellikle akıntılı sahillerin kıyıda bir iskeleye ulaşılabilen 15-20 m. açığına kurulu ve sonbaharda sökülüyordu; yalı sahiplerinin kendi binalarının yanına yaptırdıkları özel hamamlar ise sabitti. Deniz dibine çakılan kazıklar üzerine, suya dayanıklı kerestelerle her tarafı kapalı biçimde inşa edilen ve uzaktan iri bir ambalaj sandığına benzeyen bu yapılar bir havuzla etrafındaki bir platform ve onun etrafında yer alan soyunma odalarından meydana geliyordu; ayrıca hazır yiyecek ve meşrubat satılan bir büfesi ile suyu kirletmeyecek şekilde yapılmış bir tuvaleti bulunuyordu. Ölçüleri açısından üçe ayrılan deniz hamamlarının en büyükleri yaklaşık 20 × 30 m. boyutlarında, otuz soyunma odalı ve on iki kişilik ikinci bir özel yüzme havuzlu, en küçükleri ise 15 × 20 m. boyutlarında on beş soyunma odalı idi ve çoğunluğu bu küçük tiptekiler teşkil ediyordu. Erkek ve kadın hamamları arasında, seslerin diğerinden işitilemeyeceği kadar bir uzaklık bulunurdu.

Deniz hamamlarında içki içmek veya buralara içkili gelmek ve yüzerek platformların altından dışarı çıkmak kesinlikle yasaktı. Her hamamda bir yüzme hocası-cankurtaran ile bir belediye çavuşu, çifte hamamların arasında da kayıkla dolaşan zaptiyeler görev yapıyordu. Erkek hamamlarında idarenin hazır bulundurduğu, göbekte dizler arası boyunda şortlarla çıkmalık peştamal ve havlular kullanılıyor, isteyenler nizamnâmeye uygun olmak şartıyla kendi takımlarını da yanlarında getirebiliyorlardı. Kadın kıyafetleri ise boğazdan ayak bileklerine kadar inen gecelik benzeri uzun bir gömlek veya bluzla en kısıt diz kapağının altına kadar çıkabilen uzun dondan ibaretti.

Deniz hamamları, üzerlerine dikilen direkler arasında rüzgârda çırpınarak kuryan çeşitli renk ve desenlerdeki peştamallarıyla bazı son dönem Osmanlı ressamlarına konu olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Deniz Müzesi Komutanlığı, Tarihî Deniz Arşivi, Şûrâ-i Bahrî Bölümü, Defter, nr. 4, s. 84c; nr. 36, s. 200a; nr. 486, s. 8a; *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, II, 631; Selahattin Ali, *Hamamlar, Deniz Hamamları ve Denizde Banyo*, İstanbul 1334; Ergün Hiçilmez, "Deniz Hamamları", *Star*, sy. 1/40, İstanbul 1992, s. 32; Ali Şükrü Şavlı, "Güneş ve Deniz Banyoları", *AA*, I, 82-84; Reşad Ekrem Koçu, "Deniz Hamamları", *İst.A*, VIII, 4438-4442.

KÂMİL ŞAHİN

DENİZCİLİK

(bk. BAHİRİYE).

DENİZLİ

Ege bölgesinde şehir ve bu şehrin merkez olduğu il.

Şehrin adı Süryânî ve Gürcü kaynaklarından öğrenildiğine göre 1291'de Tangazlu ve Thongouzalo şeklinde anılmaktaydı. XIV. yüzyıla ait kaynaklarda (Aksarâyî, İbn Battûta) bu ad Toguzlu, Donguzlu ve Tonguzlu şekillerinde geçmektedir. Kerîmüddin Aksarâyî XIII. yüzyılın başlarına ait bir olaydan söz ederken burayı Lâdik olarak adlandırdığı halde 1261'de meydana gelen Türkmen olaylarından bahsederken de Toguzlu şeklinde belirtir. Bundan Toguzlu adının XIII. yüzyıl ortalarında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tangazlu adı Tonguzlu ve nihayet Tonuzlu (طونوزلی) şeklini almıştır; XV. yüzyılda bu şekil görülür. XVI. yüzyıldan